

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך י, תשי"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עד כאן על השימוש הלא־נכון בשמות בעלי־חיים, שנזכרו בספרותנו העתיקה. נסיים את דברינו בשמות חדשים, שניתנו לבעלי־חיים, במקום שבידינו שם מקורי קדום. לדוגמה ישמש השם אנקור. אין ספק, שדרור שבמקרא ובתלמוד זהה עם *Passer domesticus biblicus*; באנגלית: house sparrow, בגרמנית: Hausperling. זו הציפור הנפוצה במקומות יישוב והמכונה בתורה בשם הסתמי ציפור. את שמה דרשו: „למה נקראת דרור? שדרה בבית כבשדה ואינה מקבלת מרות“. והנה משום־מה לא הסתפק אחד הסופרים בשם דרור לציפור זו ויחס לה את השם אנקור הנזכר פעם אחת בתלמוד, ובכלל לא ברור, באיזו ציפור המדובר שם. על „מציאה“ זו קפצה הוצאת ספרים שכינתה אחד ממדוריה בשם „אנקורים“. אך אין ספק, שהשם הנכון והמקורי לציפור הנ"ל הוא דרור.

ד ב י ר ד ן

פשט ודרש במטבעות לשון

בין הניבים השגורים בפי דוברים וכותבים מצויים גם ניבים, שהורתם ולידתם בפירושים מוטעים של פסקאות במקורות הקדומים, וביחוד בפירושים של פסוקים במקרא. נדון כאן באחדים מן הניבים האלה.

פֶּסַח עַל שְׁתֵּי הַסְּעָפִים

בביטוי „פסח על שתי הסעפים“ משתמשים, בדרך של משל ומליצה, במשמעות: היסס ופקפק, לא ידע להחליט איזו

משתי אפשרויות לבחור. ביטוי זה חי כל כך בתודעה
הלשונית של העם, עד שמשוררנו ח"נ ביאליק אף השתמש
בו בקיצור-לשון "פסח" במקום "פסח על שתי הסעפים"
(אף כי התוספת "על שתי הסעפים" היא הנותנת לביטוי את
מלוא משמעותו, לפי ההבנה המקובלת):

"הִלַּחַם אִם נֵרוֹת?" - פְּסָחָה

(אמי, זכרונה לברכה)

כלומר: הצדקת, שמצאה בדרך נס שתי פרוטות, "פסחה על
שתי הסעפים", היססה ופקפקה ולא ידעה להחליט, אם לקנות
בהן חלה לכבוד שבת או נרות לשבת.

כידוע, מקורו של הביטוי "פסח על שתי הסעפים"
הוא בפרשת אליהו ונביאי הבעל, שבה נאמר: "ויגש אליהו
אל כל העם ויאמר עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים
אם ה' האלהים לכו אחריו ואם הבעל לכו אחריו" (מלכים א'
יח, כא).

בפירוש הביטוי "עד מתי אתם פסחים על שתי
הסעפים" נחלקו המפרשים. יונתן תרגם: "עד אִימְתִי אֶתֶן
פְּלִיגִין לְתֵרִין פְּלִגְוִן הָלֵא ה' אֱלֹהִים פְּלָחוּ קְדְמוֹתַי בְּלְחֹדוֹתַי"
(כלומר: עד מתי אתם מחולקים לשתי מחלקות, הלא ה'
אלהים, עבדו לפניו בלבדו). רש"י כותב: "שתי הסעיפים,
שתי המחשבות, שאינכם מבינים להכריע מי האלהים". וביתר
הרחבה רד"ק בפירושו: "פסחים, כמו הפיסח שהוא פיסח
בשתי רגליו. כי מי שפיסח רגלו אחת — נוטה על הרגל
אחת; ומי שהוא פיסח שתי רגליו — איננו יודע באיזה

רגל יעמוד. כן אתם פוסחים על שתי הסעיפים, והם המחשבות. לפיכך אמר (שתי הסעיפים) לשון נקבות, לפי שפירוש סעיפים — מחשבות, שאין אתם יודעים לברור בדעתכם מי האלהים: אם האלהים, אם הבעל.

פירוש אחר, "מודרני" יותר¹, מפרש את הביטוי "עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים" כמשל לקוח מחיי הציפורים, המדלגות מענף אל ענף. לפי פירוש זה פסחים פירושו "מדלגים", וסעיפים פירושו "ענפים".

פירוש זה, השובה את הלב בציוריותו בסקירה ראשונה, מתגלה כבלתי נכון לאחר העיון. שכן: א) אין הציפורים מדלגות על שני ענפים בלבד, אלא על כל ענפי העץ, והיה על הכתוב לומר: עד מתי אתם פוסחים על הסעיפים (בהשמטת תבת "שתי"). כדרך הציפורים המדלגות על כל הענפים. ב) לא מצינו בכל המקרא לשון פטיחה כלשון דילוג הציפורים, ולכל היותר הבינו "וראיתי את הדם ופסחתי עלכם" (שמות יב, יג) כלשון דילוג של האל, במשמעות: צעוד ועבור².

1. פירוש זה מובא ב"ביאור" בשם החכם וואלפסזאהן, וממנו

נתפשט בפרשנות המודרנית.

2. אפשר אפילו להרחיק לכת ולומר שאין בכלל במקרא פסח

כלשון דילג: כל לשונות פטיחה הנאמרות בפרשת חג הפסח: "וראיתי את הדם ופסחתי עלכם" (שמות יב, יג), "ופסח יי על הפתח ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף" (שמות יב, כג), "ואמרתם זבח פסח הוא ליי אשר פסח על בתי ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל" (שמות יב, כז) — אינן כנראה לשון דילוג, אלא,

אולם להבנת הביטוי "עד מתי אתם פסחים על שתי

קרוב להבנת תרגום השבעים, לשון הגנה ומחסה, כעדות שימוש הפועל פסח בכתוב: "כצפרים עפות כן יגן יי צבאות על ירושלם גנון והציל פסוח והמליט" (ישעיה לא, ה), שבו מקביל פסוח אל גנון, כשם שוהציל מקביל אל והמליט. וכן באה בשמות יב, כז, כהמשך אל "אשר פסח על בתי בני ישראל בנגפו את מצרים", התוספת: "ואת בתינו הציל", שיש לראותה כנראה כתוספת של ביאור: מהו פֶּסַח? הגן והציל. וכן מתפרשת התוספת "ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף", הבאה כהמשך אל "ופסח יי על הפתח" (שמות יב, כג), באופן טבעי ויפה, אם נבין ופסח כלשון "והגן": ה' יגן על הפתח ולא יתן למשחית להכנס דרך הפתח. לעומת זה, אם נבין ופסח כלשון "יצעד ויעבור", "ידלג ויעקוף" — משמע, דילוג זה ויעקיפה זאת הם הם עצם ההצלה, והתוספת "ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף" מיותרת לחלוטין.

יתר על כן, אפשר לומר שהפועל דילג הוא ניגודו של פסח, שכן בא דילג בקשר אל פִּיטַח בשרשרת של משפטים המביעים דבר חידוש ותמיהה: "אז תפקחנה עיני עורים ואוני חרשים תפתחנה, אז ידלג כאיל פֶּסַח ותרון לשון אלם" (ישעיה לה, ה—ו). כלומר: יתרחשו מעשי פלא: העיוורים שאינם רואים — תיפקחנה עיניהם ויתחילו לראות; החרשים שאינם שומעים — תיפתחנה אוניהם ויתחילו לשמוע; האילם שאינו מדבר — לשונו תפצח רינה; והפיסח, המפסח ואינו יודע לדלג — ידלג כאיל.

לפי כל האמור, אפשר ששני שרשי פסח לפנינו: אחד שמשמעו

הילוך הפיסח, ואזר שמשמעו הגנה ומחסה.

הסעפים" במקורו אין להתעלם מן הקשר שבין שימוש הפועל פסח בפסוק כא לבין שימוש פועל זה באותה פרשה בפסוק כו, שנאמר בו: "ויפסחו (נביאי הבעל) על המזבח אשר עשה" ("כמו: אשר עשו". רד"ק).

פסוק זה מלמדנו שהפטיחה אינה אלא פעולה פולחנית ממשית, שעובדי הבעל היו מבצעים אותה כחלק מן העבודה לבעל, ממש כפעולת ההתגודדות המתוארת בפסוק כח: "ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים עד שפך דם עליהם". אין ספק שיש קשר בין הפטיחה הנזכרת בפסוק "ויפסחו על המזבח אשר עשה" לבין הפטיחה הנזכרת בפסוק "עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים". קשר זה הוא קשר של זהות: ויפסחו ופסחים — עניין אחד הוא. זוהי אותה פעולה פולחנית, שעובדי הבעל היו מבצעים אותה בטקס עבודת האלילים. על טיבה של פעולה זו קשה לדון. אפשר שהיא פטיחה ממש, כלומר הילוך כדרך הילוכו של הפיסח, שמטרתה הייתה אולי להביע צער ואבל ולעורר את רחמי האל שציפו להתגלותו. כמטרת ההתגודדות, שהייתה אחת מן הפעולות להבעת צער ואבל, כמו שיוצא מכתובים כגון: "לא תתגדדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת" (דברים יד, א), "ומתו גדלים וקטנים בארץ הזאת לא יקברו ולא יספדו להם ולא יתגדדו ולא יקרח להם" וגו' (ירמיה טז, ו), ועוד. ואפשר שהפטיחה הנזכרת בפרשת אליהו ונביאי הבעל היא פעולה אחרת, שהוציאה הכתוב בלשון פטיחה, ככינוי של גנאי והיתול לעבודה לבעל. דבר אחד ברור: הפועל פסחים פירושו: עושים פעולה פולחנית לכבוד האל.

נראה שאף הם דבר ממשי, דבר מוחש ולא מופשט (כ"מחשבות" וכיוצא בזה): במות, אבני מזבח, או אפילו מזבחות ממש. בכל אופן, אין, כנראה, כל קשר בין מלת סְעָפִים בכתובנו לבין המלים הדומות לה, וְעַפְיִם, בכתובים: בְּשַׁעְפִּים מחזינות לילה" (איוב ד, יג), "לכן שְׁעָפֵי ישיבוני" (איוב כ, ב); וְעַפְיִם, בכתובים: "בנקרות הצרים וּבְסַעְפֵי הסלעים" (ישעיה ב, כא), "שחטי הילדים בנחלים תחת סְעָפֵי הסלעים" (ישעיה נו, ה).

וכה עלינו לתאר לעצמנו בקירוב את מהלך הדברים: העם שנקבץ אל הר הכרמל יחד לו שתי סעפים, סְעָף אחת לאלהים וסעף אחת לבעל. הם עשו פעולה של פולחן על שתי הסעפים: על הסעף המוקדשת לאלהים ועל הסעף המוקדשת לבעל. הם עשו זאת, כנראה, לא מתוך היסוס ופקפוק ומתוך שלא ידעו להחליט מי האל האמיתי, אלא מתוך שחשבו שגם זה וגם זה אל, כ"גרי האריות" בתקופה מאוחרת יותר, ש"את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עֹבְדִים" (מלכים ב יז, לב). אליהו ניגש אל העם ואמר להם: עד מתי אתם מבצעים פעולה של פולחן על שתי הסעפים, על הסעף המוקדשת לאלהים ועל הסעף המוקדשת לבעל, כאילו גם זה וגם זה אל? בחרו לכם את האל האחד או האחר, כאל האמיתי, ועבדו לו לבדו!

לפי פירוש זה אין הביטוי "עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים" ביטוי של משל ומליצה כלל, גם אין לו הוראה מושאלת כלל, אלא הוא משפט רגיל, המתאר עצמים

מוחשים ופעולות מוחשות שהיו ממש לעיני הדובר בשעת דיבורו. את מקור הניב „פסח על שתי הסעיפים“ הרווח בימינו, אין אפוא למצוא בכתוב כמו שהוא, אלא בפירושים של מקצת מן הפרשנים, שנתקבלו ודחו פירושים אחרים, כפירושו של תרגום יונתן, הקרובים יותר לפשוטו של הכתוב.

ד ב ס דן

מפנים לתיבה

(סיום)

ד

בדוגמאות שהבאנו במאמרנו הקודם מספרו של נתן אלתרמן ספר התיבה המזמרת לא נשתנה צורת התיבה, מה שאין כן בדוגמה: „מי צועד הנה חיש? / זה איש. צב קשיש. / יש לו כבר נכדים. הם קוראים לו צַבָּא“ (עמ' 158). כביכול נמזגו שתי תיבות סב—צב, ונמצא סבָּא סופו צַבָּא. ומה שנעשה לצב, נעשה, בתוספת־חן, לפיל בעל החוטם הגדול: „שם נאה הם ביקשו לו, חיפשו, בדקו בדק ויחליטו לקרוא לו בשם מלכ־חֶדֶק“ (עמ' 17). מובן, כי מאחורי מלכ־חֶדֶק מציץ בנו מקורו מלכ־צדק, והעירוב של פיל וכהן לאל עליון יש בו כדי להנות, כשם שמציץ בנו דרך החריזה: צַדֶּק — חֶדֶק, שהיה שגור בשירת ההשכלה ולפניה, אלא שם חֶדֶק